

ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СМЕРТНОЇ КАРИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті досліджено історичні витoki смертної кари, її використання з найдавніших часів до сучасності. Відзначається перша згадка про смертну кару, історія розвитку негативного явища протягом певного часу та зазначаються країни, в яких сьогодні застосовується смертна кара. Розглядається початок відмови країн від цього виду покарання та зазначається, яка започаткувала відмову від страти. В статті аналізується практика застосування різноманітними країнами смертної кари. Автори докладно вивчають інститут смертної кари в Білорусі, США. Згадується справа «Фурман проти Джорджії», яка є ключовою в правовій історії інституту смертної кари в Сполучених Штатах Америки. Також вивчається практика Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях описує аргументи неможливості використовувати смертну кару як найсуворіше покарання.

Ключові слова: смертна кара, страта, найвища міра покарання, інститут смертної кари, покарання.

Rytova Valeriia, Khomenko Alina
Yaroslav Mudryi National Law University

**THE EXPEDIENCY OF THE EXISTENCE OF THE DEATH PENALTY
IN THE PRESENT CIRCUMSTANCES**

Summary. The article explores the historical origins of the death penalty, its use from ancient times until the present. The first mention of the death penalty, the history of the development of the negative phenomenon over time and the countries in which the death penalty is applied today are noted. The authors explain the trends in this contemporary social issue. The social and legal aspects of the abolition of the death penalty. The authors recognized the growing trend in international law and in national practice towards a phasing out of the death penalty. The article analyzes the practice of abolishing the death penalty in different countries. The authors review carefully the death penalty institute in Belarus, USA. Also, it should be noted that the death penalty is restricted to the most serious crimes. “Furman v. Georgia” a criminal case, which is the key in the legal history of the death penalty institute in the United States is being explored. In “Furman v. Georgia” (1972), the United States Supreme Court ruled that the existing death penalty laws were being applied in an arbitrary and capricious manner, which violated the Constitution. Reference is made to relevant jurisprudence of the European Court of Human Rights. The European Union works resolutely for the universal abolition of the death penalty. The authors describe the activities of Amnesty International which urged countries to declare an immediate moratorium on executions with a view to abolishing the death penalty. According to Amnesty International, the issue of the death penalty was classified as a state secret in some countries. In conclusion, for a large number of countries, the death penalty is a criminal justice issue. The death penalty is still in effect in many countries. The death penalty is prohibited in Ukraine.

Keywords: the death penalty, the execution, capital punishment, the death penalty institute, punishment.

Постановка проблеми. Законодавство більшості країн відмовились від застосування смертної кари з точки зору низки морально-етичних та релігійних принципів. Однак навіть сьогодні зустрічаються поодинокі випадки звернення до цієї суворої міри покарання. Тому це питання викликає чимало суперечок в сучасному суспільстві. Важливим аспектом при розгляді цього проблемного питання є дослідження становлення інституту смертної кари, його розвиток за функціонування. Адже навіть сьогодні частина суспільства виносить на розгляд питання з приводу повернення смертної кари.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виключної міри покарання досліджувалось такими вченими, як Є. Захаров, І. Воскобойников, В. Степанова, М. Карпенко, В. Тацій, В. Сташис, П. Боборикін, В. Розанов, М. Владімірський-Буданов, Ю. Баулін, О. Беца, В. Костицький, В. Трубніков. Проте застосування смертної кари породжує численну кількість дискусій і є предметом праць вчених і сьогодні.

Мета статті. Дослідити становлення, розвиток та функціонування інституту смертної кари від стародавніх часів до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Смертна кара як метод стримування та запобігання злочинів застосовувалась ще з часів первісного суспільства. Історичні джерела свідчать, що навіть прадавні племена позбавляли життя кривдників з метою плати за скоєні ними злочини. Життя в обмін на життя було однією з провідних концепцій боротьби зі злочинністю від початку зафіксованої історії. Так, наприклад, Закони Хаммурапі як найдавніший документ визначав найвищою мірою покарання страту, що згадується близько тридцяти разів. Як зазначає Б. Тищик, смертна кара проявлялася в двох формах – проста та кваліфікована. Проста форма передбачала повішення, відрубання голови, утоплення, розстріл. До кваліфікованих видів належало спалення, посадження на палю, четвертування тощо. Перед смертю завдавали різних мук. Так, за вбивство батьків винному виривали щипцями шматки тіла, потім клали на гострі шипи і врешті спалювали. Знатним людям, засудженим на смертну кару, дозволяли покінчити життя самогубством [1, с. 80–81]. Декілька інших стародавніх документів такі, як єврейська Тора, християнський Старий Завіт та твори афінського законодавця

Драконта також згадували смертну кару як покарання за вчинений злочин.

Крім того, до найбільш поширених видів смертної кари в середньовіччі ще відносять цюкування хижакими, вітер диявола, гакування або повішення за ребро, гаррота та гільйотина, замурування в споруджуваній стіні, протягання під кілем (кілювання), кривавий, орел, варіння в окропі, розп'яття, колесування, поховання живцем та утоплення.

Правові джерела наших пращурів, наприклад «Руська Правда» і «варварські правди», спочатку не передбачали смертної кари, проте за часів Київської Русі її намагалися запровадити неодноразово. У ті часи злочинцям, за найтяжчі злочини, загрожувало вигнання з громади.

Вже у період Війська Запорізького страта була досить розповсюдженою явищем. Треба зазначити, що запорожці добре натренувалися у способах позбавлення життя. Найстрашнішим для козака, який вбив побратима, було закопування у землю живцем. Вбивцю ховали у труні разом із жертвою. Проте найбільш поширеною стратою було забивання киями біля ганебного стовпа [2].

Якщо існування смертної кари супроводжує всю історію людства, то відмова від неї – це зовсім недавня практика. Першою суверенною державою, яка її скасувала, було Велике герцогство Тоскана в 1786 р. У 1945 р., після закінчення Другої світової війни, ще тринадцять держав, зокрема країни Латинської Америки та Північної Європи, перейняли досвід відміни смертної кари. Слід зазначити, що 3 та 5 статті Загальної декларації прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 році, відіграли неабияку роль в цьому. Ці норми передбачають, що кожна людина має право на життя і що ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському та такому, що принижує його гідність, поводженню і покаранню [3].

Наразі близько двох третин країн світу скасували смертну кару в законі чи на практиці, але рух за скасування, розпочатий два століття тому і відзначений досить рішучими перемогами, ще не закінчився. З кожним роком спостерігається позитивна тенденція до зменшення кількості смертних вироків та страт у всьому світі та обмеження застосування смертної кари. Більшість європейських країн не позбавляють життя у якості покарання за злочин та вважають цей метод недопустимим. Проте так далеко не всюди, оскільки багато світових держав такі як Китай, США, Саудівська Аравія, Іран, навіть у 21 сторіччі, досі продовжують використовувати як вищу міру покарання такі методи, як повішення, розстріл, електричний стілець, газова камера та смертельна ін'єкція.

У 2018 році 20 держав здійснили страти порівняно з 23 у 2017 році. В річному звіті Amnesty International перелічено 690 розстрілів, підтверджених у 2018 році, що відбиває значну тенденцію до зменшення, яка спостерігається протягом останніх кількох років. За цей час було зафіксовано 993 страти у 2017 році, 1032 у 2016 році та 1634 у 2015 році. Кількість смертних вироків, зафіксованих у 2018 році, а саме 2531, зменшилася дуже незначно порівняно з 2017 роком, де – 2591. Сучасний світ крокує маленькими кроками до великої перемоги у вигляді викоренення не-

гативного явища смертної кари. Однак важливо пам'ятати, що фактичну загальну кількість страт важко визначити за відсутності офіційної статистики в деяких державах, включаючи Китай, Білорусь та В'єтнам [4].

На сьогоднішній день Білорусь залишається єдиною країною на теренах Європи, де досі практикується смертна кара, яка виконується пострілом в голову. Ці страти проводяться за «закритими дверима» та не відповідають міжнародним стандартам справедливості. На сьогоднішній день достеменно невідомо, скільки осіб страчено, проте передбачається, що з 1991 року, коли Білорусь отримала незалежність, було приведено у виконання більше 300 вироків до вищої міри покарання.

Застосування вищої міри покарання регулярно піддається осуду з боку Ради Європи та різних міжнародних організацій, які засуджують уряд Білорусії за існування смертної кари та пропонують накладення мораторію на її застосування. Слід зазначити, що кримінальний кодекс Білорусії містить 14 статей, які визначають найсуворіші покарання: від 10 років в'язниці до смертного вироку [5].

Дискусія про правомірність застосування смертної кари стосується і Сполучених Штатів Америки. Позбавлення життя впродовж історії США відносили до справедливих покарань за тяжкі злочини. Проте у 1972 році у справі «Фурман проти Джорджії», яка є ключовою в правовій історії інституту смертної кари, Верховний суд, незважаючи на розбіжності між суддями в мотивації, визнав її жорстоким покаранням, а отже, такою, що суперечить Конституції.

Звернемося до матеріалів справи. Вільям Генрі Фурман, малозабезпечений і неодноразово судимий за незначні правопорушення афроамериканець, вранці 11 серпня 1967 р проник в будинок в місті Саванна з метою пограбування. Злочинець був озброєний пістолетом, з якого згодом був убитий господар будинку. Відразу після скоєного Фурман зник, проте був незабаром затриманий в своєму будинку. На допиті Вільям Фурман зізнався, що господар будинку виявив його на кухні і спробував знешкодити, тому Фурман вистрілив і потім покинув місце злочину. Однак пізніше, під час судового розгляду, Вільям Фурман стверджував, що не мав намір вбивати господаря будинку і що постріл був чистою випадковістю. За словами Фурмана, почувши кроки за дверима, він спробував сховатися, але спіткнувся об провід на підлозі, і саме в цей момент стався мимовільний постріл. Перед присяжними засідателями окружного суду постало складне завдання: крім рішення про винність підсудного і кваліфікації протиправного діяння їм належало вибрати також відповідну міру покарання. При скоєнні умисного вбивства відповідно до законодавства Джорджії санкціями є або довічне ув'язнення, або страта на електричному стільці. Фурман був визнаний винним в вбивстві в ході збройного пограбування і засуджений до страти.

Державний адвокат Фурмана, Б. Кларенс Мейфілд, проаналізував матеріали справи і знайшов серйозні порушення матеріального і процесуального характеру. Адвокат зазначив, що ігнорувалися право на належну правову процедуру і принцип рівності всіх громадян перед законом, що закріплені П'ятою та Четирнадцятим

цятою поправками до Конституції США відповідно. Найбільш істотним порушенням було те, що в процесі затримання У. Фурману не було роз'яснено так зване Правило Міранди (згідно з яким під час арешту людині, яку арештовують, повинні бути роз'яснені її права і вона має відповісти, що розуміє ці права. Все сказане затриманим до цього не може вважатися доказом). Нарешті, Мейфілд зазначив, що смертна кара порушує Восьму поправку до Конституції США, будучи жорстоким і незвичайним покаранням. Спочатку Б. Кларенс Мейфілд спробував оскаржити рішення у Верховному Суді Джорджії, де в повторному розгляді справи йому відмовили. Згодом адвокат звернувся до Верховного Суду США, який прийняв справу до розгляду [6].

Рішенням по даній справі на всій території США був встановлений мораторій на смертну кара, що продовжився, проте, всього чотири роки. Після цього вона була відновлена в 38 штатах, а також на федеральному рівні.

В одному з інтерв'ю експерт з питань смертної кари правозахисної організації Міжнародна Амністія Роба Фріра, пропонуючи аргументи на користь скасування смертної кари, зазначив, що продовження Сполученими Штатами практики езекуцій викликає подив у країн, що розвиваються і підтримує авторитет Америки, як захисника людських прав. «Сполучені Штати проголошують себе найбільшими захисниками прав людини у світі, тому їм не личить мати таку репутацію і одночасно робити те, що у більшості державах світу вважається жорстоким, невідповідальним, неефективним засобом і взагалі порушенням людських прав» [7].

Європейський суд з прав людини розглядає смертну кару нелюдським та принижувальним поведінням. Ряд рішень стали прецедентами та сформулювали судову практику Суду в застосуванні Конвенції про захист прав і основних свобод людини в справах, які стосуються ризику бути страченим за результатами неправосудного рішення та утримання під вартою в камері смертників, зокрема справа Зерінг проти Сполученого Королівства.

Йенс Зерінг утримувався під вартою в Англії, чекаючи екстрадиції до Сполучених Штатів Америки (США), де він обвинувачувався у вбивстві батьків своєї подруги. Він скаржився, що, незважаючи на дипломатичні запевнення, отримані британськими властями, в разі екстрадиції в США він ризикував бути засудженим до смертної кари. Він посилався, зокрема, на «Синдром камери смертників». Йдеться про ситуацію, коли засуджені до смертної кари особи протягом декількох років піддаються екстремальному психологічному стресу в очікуванні виконання вироку. В зв'язку з цим заявник вважав, що в разі екстрадиції він стане жертвою нелюдського і що принижує гідність, поведінню чи покаранню в порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини [8].

Європейський суд з прав людини вирішив, що в разі екстрадиції в США громадянин Зерінг піддається реальному ризику стати жертвою статі, що суперечить статті 3 ЄКПЛ. До такого висновку Суд прийшов з урахуванням того, що зазвичай засуджені проводять в американських камерах

смертників дуже довгий час, перебуваючи в стані постійної зростаючої тривоги з приводу майбутнього виконання вироку. Суд також врахував особисті обставини заявника, в особливості його вік і психологічний стан на момент скоєння злочину. Суд також зазначив, що правомірна мета екстрадиції могла бути досягнута іншими засобами, які не призвели би до настільки виключно сильних або тривалих страждань. Таким чином, в разі виконання рішення про екстрадицію заявника в США стаття 3 Конвенції була порушена [9].

Смертна кара дісталась незалежній Україні у спадок від СРСР. За даними «Міжнародної амністії», до 1995 р. Україна мала один із найвищих у світі показників за кількістю страт. Офіційна статистика свідчить, що в 1994 р. у країні було винесено 143 смертних вироки (тільки два пом'якшені) і 60 осіб страчено [10]. В рішенні КСУ від 29 грудня 1999 року зазначено, що ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою. Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22). Позбавлення життя людини державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України. Тому відповідні положення Кримінального кодексу України, які передбачають застосування смертної кари, повинні розглядатися як не передбачені Конституцією України обмеження невід'ємного права на життя кожної людини і мають бути визнані такими, що не відповідають Конституції України [11].

Так, з 2001 року в Україні смертна кара більше не розглядалась як один із видів покарань, оскільки урядом було офіційно її вилучено шляхом прийняття нового Кримінального кодексу. Ця подія дала підґрунтя для приєднання по Протоколі Європейської конвенції з прав людини та Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, які стосуються скасування смертної кари.

Висновки. Проаналізувавши матеріали, можна зазначити, що майже кожна країна на певній стадії свого розвитку зверталася до інституту смертної кари, який бере свій початок від найдавніших часів існування людства. Зважаючи на те, що законодавство деяких країн досі передбачає використання смертної кари як найвищої міри покарання, то питання стосовно доцільності існування цього негативного явища залишається дуже актуальним. На нашу думку, застосування виключної міри покарання є неможливим в умовах сьогодення, оскільки смертна кара не запобігає злочину, система правосуддя не застрахована від помилок. Уряди країн, де зберігається смертна кара, часто наводять аргумент, що громадська думка підтримує смертну кару, а тому вони не можуть її скасувати. Однак, право на життя – основне право людини, і воно не повинно стати заручником думки суспільства.

Список літератури:

1. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 384 с.
2. Пономаренко К. 17 років без смертної кари в Україні. URL: <http://ridna.ua/2017/02/17-rokiv-bez-smertnojikary-v-ukrajini/> (дата звернення: 19.11.2019).
3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.11.2019).
4. Смертныя прыговory и казни 2018 Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/ACT5098702019RUSSIAN.PDF>. (дата звернення: 21.11.2019).
5. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275.1> (дата звернення: 21.11.2019).
6. Furman v. Georgia (No. 69–5003), 408 U.S. 238 (1972). URL: http://www.law.cornell.edu/supct/search/display.html?terms=capital%20or%20death%20and%20penalty&url=/supct/html/historics/USSC_CR_0408_0238_ZC4.html (дата звернення: 21.11.2019).
7. Смертна кара у США. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/875384.html> (дата звернення: 21.11.2019).
8. SOERING v. THE UNITED KINGDOM. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (дата звернення: 21.11.2019).
9. Информационно-тематический листок – Отмена смертной казни // Совет Европы/Европейский Суд по правам человека. 2011. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Death_penalty_RUS.pdf (дата звернення: 21.11.2019).
10. Смертну кару в Україні вважають недоцільною навіть її прихильники / Редакція Інтернет-видання «Тиждень.уа». URL: <http://tyzhden.ua/Society/46522> (дата звернення: 22.11.2019).
11. Рішення Конституційного Суду України (справа про смертну кару). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (дата звернення: 22.11.2019).

References:

1. Tyshchuk, B.Y. Istoriiia derzhavy i prava krain Starodavnoho svitu : navch. posib. Lviv : Svit, 2001. 384 s.
2. Ponomarenko, K. 17 rokiv bez smertnoi kary v Ukraini. URL: <http://ridna.ua/2017/02/17-rokiv-bez-smertnojikary-v-ukrajini/> (accessed: 19.11.2019).
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 rudnia 1948 roku. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2008. № 93. St. 3103. (accessed: 20.11.2019).
4. Smertnye pryhovory y kazny. 2018 Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/ACT5098702019RUSSIAN.PDF> (accessed: 21.11.2019).
5. Uholovnyi kodeks Respublyky Belarus. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (accessed: 21.11.2019).
6. Furman v. Georgia (No. 69–5003), 408 U.S. 238 (1972). URL: http://www.law.cornell.edu/supct/search/display.html?terms=capital%20or%20death%20and%20penalty&url=/supct/html/historics/USSC_CR_0408_0238_ZC4.html (accessed: 21.11.2019).
7. Smertna kara u SShA. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/875384.html> (accessed: 21.11.2019).
8. SOERING v. THE UNITED KINGDOM. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (accessed: 21.11.2019).
9. Ynformatsyonno-tematycheskyi lystok – Otmena smertnoi kazny // Sovet Evropy/Evropaiskyi Sud po pravam cheloveka. 2011. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Death_penalty_RUS.pdf (accessed: 21.11.2019).
10. Smertnu karu v Ukraini vvazhaiut nedotsilnoiu navit yii prykhylnyky / Redaktsiia Internet-vydannia «Tyzhden.ua». URL: <http://tyzhden.ua/Society/46522> (accessed: 22.11.2019).
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (sprava pro smertnu karu). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (accessed: 22.11.2019).